

Joanna Waszczuk

ORCID: 0000-0001-9550-8605

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

Lubow Krzyżanowska

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze dziecka po traumie relacyjnej

Foster family as a care and educational environment for a child after relational trauma

DOI: 10.34739/szk.2024.11.05

Streszczenie: Rodzina zastępcza odgrywa szczególną rolę w procesie wspomagania rozwoju dziecka po przebytej traumie relacyjnej. Świadomość rodziców na temat stosowanych metod wychowawczych wpływa na funkcjonowanie dziecka w aspekcie społecznym, psychicznym i fizycznym. Dlatego też ważne jest racjonalizowanie stosowanych wzmocnień pozytywnych i negatywnych. Zastanawiając się nad znaczeniem opisywanych czynników, zorganizowano i przeprowadzono badania wśród rodziców zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”. Celem badania było ustalenie, jakie wzmocnienia pozytywne i negatywne stosują rodzice zastępczy w procesie wychowania oraz jakie konsekwencje w zachowaniu dostrzegają u przysposobionych dzieci. Organizując badania sformułowano problem badawczy w brzmieniu: jaka jest rola nagród i kar w wychowaniu dzieci z rodzin zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”? W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego wraz z odpowiadającą jej techniką ankiety. Badaniem objęto rodziców z 22 rodzin zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”. Wyniki badań, oparte na analizie wypowiedzi rodziców, pozwalają lepiej zrozumieć zależność pomiędzy stosowaniem kar i nagród, a funkcjonowaniem dzieci w rodzinie zastępczej. Jednocześnie stanowią praktyczne wskazówki do opracowania form pomocy rodzinom zastępczym – tak, aby środki wychowawcze skutecznie wspierały rozwój młodych ludzi z uwzględnieniem specyfiki ich wcześniejszych doświadczeń i indywidualnych potrzeb.

Słowa kluczowe: kara, nagroda, wychowanie, dzieci i młodzież, rodzice zastępczy

Abstract: Foster families play a special role in supporting the development of a child after experiencing relational trauma. Parents awareness of the educational methods they use affects the child functioning in social, psychological, and physical aspects. Therefore, it is important to rationalize the use of positive and negative reinforcements. Considering the significance of the factors described, research was organized and conducted among foster parents from the

Foster Parenting Association "One Heart". The aim of the study was to determine what positive and negative reinforcements foster parents use in the upbringing process and what behavioral consequences they observe in the adopted children. In organizing the research, the research problem was formulated as follows: what is the role of rewards and punishments in raising children from foster families from the Foster Parenting Association "One Heart"? The study used the diagnostic survey method, along with the corresponding questionnaire technique. The research involved parents from 22 foster families affiliated with the Foster Parenting Association "One Heart". The research results, based on the analysis of parents' statements, allow for a better understanding of the relationship between the use of punishments and rewards and the functioning of children in foster families. At the same time, they provide practical guidance for developing forms of support for foster families – so that educational measures effectively support the development of young people, taking into account the specifics of their previous experiences and individual needs.

Keywords: punishment, reward, upbringing, children and youth, foster parents

Wprowadzenie

Współczesna rodzina przechodzi liczne przemiany w obrębie relacji, postaw, pełnionych przez jej członków funkcji czy odpowiedzialności za powierzone zadania. Niejednokrotnie zmiany te przebiegają niewłaściwie, w sposób gwałtowny, niekorzystnie oddziałując na jej członków, szczególnie dzieci. Rodzina jest, zdaniem S. Kawuli, wewnętrznym światem jednostki, który jednak nie jest izolowany – podlega wpływom zewnętrznym, przenikającym przez rozmaite kanały i kształtującym zarówno społeczne, jak i indywidualne systemy wartości oraz normy zachowań poszczególnych członków (Kawula, Brągiel, Janke, 1997, s. 50). Rodzina będąca ważną grupą społeczną ma wiele ważnych funkcji, które powinna spełniać dla dobra społeczeństwa i jej członków. Razem tworzą one całość, choć jest ich wiele, muszą być spełniane jednocześnie. M. Ziemska rozróżnia następujące funkcje rodziny: prokreacyjną, produkcyjną, usługowo-opiekuńczą, socjalizacyjną, psychogeniczną (Ziemska, 1979). Można zauważyć, iż każda z nich jest ze sobą powiązana, ponieważ jakość jednej wpływa na jakość drugiej, zwiększając lub zmniejszając poziom zaspokojenia tej lub innej potrzeby. W związku z tym nakładają się one na siebie i wzajemnie uzupełniają. Można zatem śmiało powiedzieć, że dobrze funkcjonująca rodzina jest cenną częścią społeczeństwa, będąc środowiskiem edukacyjnym i społecznym, gwarantuje poczucie bezpieczeństwa, schronienia i wsparcia.

Funkcjonowanie rodzin zastępczych koncentruje się szczególnie na realizacji zadań opiekuńczych i wychowawczych, ponieważ dzieci trafiające

do rodzinnej pieczy zastępczej nierzadko mają za sobą trudne doświadczenia traumy relacyjnej wynikające z przemocy, zaniedbania, odrzucenia czy braku poczucia bezpieczeństwa. Trauma, zgodnie z obowiązującymi w Polsce międzynarodowymi klasyfikacjami zaburzeń psychicznych, ICD-10 oraz DSM-5, to uraz psychiczny spowodowany gwałtownym i przykrym wydarzeniem związanym z zagrożeniem zdrowia lub życia, lub bycie świadkiem takiego wydarzenia. Nietrudno jednak wyobrazić sobie sytuacje, które są przeciążające dla człowieka, a wykraczają poza taką definicję. Zwłaszcza, kiedy dotyczą dziecka, które później staje się dorosłym (Draczyńska, 2024). Z perspektywy osoby dorosłej wydarzenia te mogą wydawać się mało znaczące, ale często mają istotny wpływ na samopoczucie dziecka, budowanie obrazu siebie i wzorców relacji ze światem (Chen, Gillespie, 2018). Dlatego też środowisko rodzinnej pieczy zastępczej ma kluczowe znaczenie dla ich przyszłego rozwoju – emocjonalnego, społecznego czy poznawczego. Rodzina zastępcza staje się dla dziecka nowym miejscem do życia, w którym musi znaleźć poczucie stabilności, doświadczyć akceptacji i nauczyć się nawiązywać zdrowe relacje z dorosłymi i rówieśnikami. Dziecku często trudno jest przystosować się do nowej rodziny, a opieka zastępcza w takich okolicznościach wymaga szczególnej wrażliwości ze strony nowych opiekunów, kompetencji pedagogicznych i umiejętności dostosowania metod wychowawczych do indywidualnych potrzeb i pochodzenia dziecka. Mamy tu do czynienia z relacją pomiędzy nauczającym, instruktorem (*διδάσκαλος* – *didaskalos*) a uczniem (*μαθητής* – *mathetes*), z tym, że relacja ta jest zwrotna i osobowa, dlatego w starożytnej grece słowo uczeń oznacza kogoś, kto nie tylko pobiera nauki u nauczyciela, ale także go naśladuje. W tym przypadku dochodzimy do transferu wiedzy w relacji socjalizującej. Socjalizację w dydaktyce można potraktować jako sposób nauczyciela na dzielenie się doświadczeniami z uczniem. Nauczyciel posiada doświadczenie, czyli wiedzę i odpowiednie umiejętności, które uczniowi są jeszcze nieznanymi, a więc – ukrytymi przed nim. W dydaktyce chodzi o wiedzę ukrytą i niezrozumiałą, która przekazana – powinna prowadzić do osiągnięcia przez ucznia nowych celów, kreowania innowacyjnych pomysłów, poszerzania jego horyzontów i praktycznego tej wiedzy wykorzystania (Moleda, Sobczak, 2022, s. 67).

W praktyce edukacyjnej zazwyczaj sprowadza się motywowanie do stosowania kar i nagród. W efekcie motywowanie dydaktyczne staje się tresurą. Należy pamiętać, że motywowanie do... zawsze będzie nakierowane na

zamierzony cel, którego jednostka może nie chcieć osiągnąć lub który będzie przekraczał jej możliwości albo też – ograniczał jej potencjał rozwojowy (Molenda, Sobczak, 2022, s. 68).

Ustawa o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej (Dz.U. z 2025 r., poz. 49) przewiduje powierzenie zadań związanych z ochroną dzieci i tworzeniem dla nich odpowiedniego środowiska. Piecza zastępcza organizowana jest na poziomie powiatu, a głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za realizację tych zadań są przede wszystkim Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR) lub Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej (MOPS) w powiatach grodzkich.

Organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej jest jednostka organizacyjna powiatu wyznaczona przez starostę lub podmiot, któremu powiat zlecił realizację tego zadania. Organizator rodzinnej pieczy zastępczej zatrudnia koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, którzy udzielają pomocy rodzinom zastępczym i prowadzącym rodzinne domy dziecka w realizacji zadań wynikających z pieczy zastępczej.

Działania rodziny zastępczej, które są podejmowane, powinny dążyć do zapewnienia dziecku odpowiednich warunków bytowych, takich jak własne łóżko, miejsce do pracy, ale także wypoczynku i zabawy. W konsekwencji stan materialny rodziny zastępczej odgrywa istotną rolę dla jej prawidłowego funkcjonowania. Funkcja opiekuna na tym się nie kończy, rozciąga się również na ścisłe monitorowanie stanu zdrowia dziecka i, co nie mniej ważne, w miarę możliwości jego korygowanie.

Mówiąc o rodzinie zastępczej jako środowisku opiekuńczo-wychowawczym należy zauważyć, że bezpośrednia komunikacja i kontakt pomiędzy rodzicami zastępczymi a dziećmi odgrywa istotną rolę w ich rozwoju. Rozwija się więź emocjonalna, która zapewnia poczucie bezpieczeństwa czy potrzebę przynależności emocjonalnej (Matejek, 2019, s. 2). Można więc powiedzieć, że rodzina zastępcza jest środowiskiem wychowawczym, które jest najlepszym wyborem umieszczenia dziecka w przypadku, gdy nie może ono przebywać z rodziną biologiczną.

W większości przypadków biologiczni rodzice nie znikają od razu z życia sierot – często dzieci są zmuszone przez długi czas obserwować różne nieprzyjemne wydarzenia związane z ich obecnością zanim trafią do rodziny zastępczej. Brak miłości i po prostu bliskich relacji z ważnymi dla dziecka dorosłymi od najwcześniejszych lat życia staje się problemem, który

niszczy w duszy dziecka zainteresowanie ludźmi, zaufanie do nich oraz zdolność odczuwania własnej wartości. Nierzadko prowadzi też do ukształtowania przekonań i wartości, które pomagają przetrwać w świecie, który wydaje się pełen zagrożeń i wrogości.

Jak zauważa M. Joachimowska, dziecko, które zostało oddzielone od matki i przekazane pod opiekę nawet najlepszemu personelu, już w trzecim miesiącu życia przejawia głębokie zaburzenia, takie jak: lęk, wymioty, brak apetytu, problemy trawienne (Joachimowska, 2008, s. 47).

Z kolei E. Zasępa oraz I. Zębrowska podkreślają, że dzieci z rodzin zastępczych częściej mają problemy ze zdrowiem psychicznym. Po pierwsze, od 33% do 85% dzieci w pieczy zastępczej doświadcza przynajmniej jednego rodzaju problemów zdrowia psychicznego, przy czym diagnozy konkretnych zaburzeń otrzymuje około 15-25% dzieci i młodzieży. Aż 47% chłopców i 43% dziewcząt z rodzin zastępczych osiąga wysokie wyniki kliniczne w skali CBCL (Zasępa, Zębrowska, 2023, s. 29-32).

Okazuje się, że trudności w relacjach z najbliższymi mogą stanowić komplikację dla dalszych problemów społecznych, relacyjnych i emocjonalnych poza środowiskiem rodzinnym. Jednocześnie dzieci, które doświadczyły deprivacji psychospołecznej i różnych form przemocy we wczesnym dzieciństwie, mogą być bardziej narażone na problemy behawioralne i emocjonalne, utrzymujące się także w okresie dojrzewania. W tym samym czasie problemy te mogą współwystępować z różnymi zachowaniami ryzykownymi i nadużywaniem substancji psychoaktywnych (Wade, Wright, Finegold, 2022).

Pozytywne jest jednak to, że pobyt dziecka w rodzinie zastępczej może dać szansę na odzyskanie poczucia bezpieczeństwa i nawiązania pozytywnych relacji, choć proces ten nie jest ani szybki, ani łatwy. Wymaga bowiem odpowiednich warunków, profesjonalnego wsparcia i zrozumienia indywidualnych potrzeb dziecka.

W Polsce przywiązuje się dużą wagę do tego aspektu, oferując różnego rodzaju kursy, każda rodzina zastępcza otrzymuje środki finansowe na utrzymanie dziecka, rodzinie zastępczej podaje się kryteria, które muszą być spełnione, aby dziecko mogło zostać umieszczone w takiej rodzinie (Matejek, 2019, s. 4-6).

W Polsce w 2021 roku przeprowadzono badanie dotyczące dobrostanu psychicznego i stanu dzieci. Analiza badania pokazuje bardzo smutne

wyniki. Pierwszym czynnikiem, który znacząco wpływał na odpowiedzi dzieci i młodzieży, jest sytuacja materialna rodziny. Badanie wykazało, że 13% uczniów 2 klasy szkoły podstawowej, uważa, że ich rodzina ma wystarczające środki na wszystkie wydatki. Z kolei wśród ich rówieśników, którzy skarżą się, że rodzinie brakuje środków na bieżące potrzeby, wskaźnik ten jest kilkukrotnie wyższy i sięga 46%, przy czym czują się oni niezadowoleni ze swojego życia do takiego stopnia, że wymagana jest interwencja specjalistów. W przypadku 6 klasy szkoły podstawowej uczniowie wykazywali niezadowolenie w 48%, a z zamożnych rodzin w 10%. Wskaźnik ten jest nieco niższy w przypadku 2 klasy szkoły średniej i technikum – niezadowolenie wskazało 36% uczniów z rodzin z problemami finansowymi i 11% z rodzin o wystarczających dochodach.

Dane te wyraźnie pokazują znaczenie finansowego dobrostanu rodziny, a zatem w rodzinie nie wystarczy być jedynie wychowawczo sprawnym, trzeba również zadbać o kwestie finansowe (brpd.gov.pl/2021/11/05/mlodzi-potrzebuj-pilnej-pomocy-psychologicznej-alarmujace-wyniki-badania-rzeczniaka-praw-dziecka, dostęp: 04.12.2025).

Szczegółowe wyniki badania uczniów pokazują bardzo niepokojące odpowiedzi również w zakresie sytuacji samooceny, co dziesiąte dziecko oceniało siebie bardzo krytycznie. Uczucie smutku odnotowało 17% uczniów, którzy czuli się smutni często lub zawsze, a także uczucia samotności doświadcza 12% uczniów drugiej klasy szkoły podstawowej. W przypadku szóstej klasy szkoły podstawowej prawie jedna trzecia, 32%, opisuje w następujący sposób objawy złego samopoczucia, że nie chce się nic robić, podczas gdy 29% odczuwa smutek. Około 27% często lub zawsze czuje, że wszystko im się znudziło. Jednocześnie 26% nastolatków chce coś zmienić w swoim ciele, a 19% martwi się o swój wygląd, ponadto 18% jest niezadowolonych z siebie – przy czym, jak się okazuje, dziewczęta są znacznie bardziej krytyczne w swojej samoocenie (brpd.gov.pl/2021/11/05/mlodzi-potrzebuj-pilnej-pomocy-psychologicznej-alarmujace-wyniki-badania-rzeczniaka-praw-dziecka, dostęp: 04.12.2025).

W ten sposób przeanalizowane wyniki badania przeprowadzonego przez Rzecznika Praw Dziecka wyraźnie potwierdzają, że dobrostan psychiczny dzieci znacząco różni się w zależności od sytuacji finansowej rodziny, wieku i płci.

W 2022 roku przeprowadzono badanie dotyczące rodziców i tego, na ile akceptują swoje dzieci. W wyniku badania stwierdzono, że problem z akceptacją własnych dzieci ma 24% rodziców, przy czym częściej dotyczy to córek – 27%, wobec 21% w przypadku synów (brpd.gov.pl/2022/11/30/czy-jestesmy-dobrymi-rodzicami-wyniki-badan-rzecznika-praw-dziecka/, dostęp: 04.12.2025). Na podstawie tych danych można wyciągnąć wniosek, że rodzice powinni bardziej zgłębiać to zagadnienie, ponieważ może ono znacząco wpłynąć na jakość życia, wychowania i stan psychiczny ich dzieci.

Powołując się na powyższe ustalenia zorganizowano i przeprowadzono badania naukowe. Zgodnie z podejściem metodologicznym zaprezentowanym przez T. Pilcha, istotnym elementem procesu badawczego jest trafny dobór obszaru badawczego oraz zespołu badawczego, który powinien uwzględniać specyfikę analizowanych zagadnień i zjawisk (Pilch, 1998, s. 178). Badaniami objęto rodziców z 22 rodzin ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”. Jest to polska organizacja pozarządowa, działająca od 2009 roku, z siedzibą w Białej Podlaskiej. Organizacja ta została celowo wybrana jako obszar badań, ponieważ ma bogate doświadczenie w zakresie pieczy zastępczej oraz prezentuje kompleksowe podejście do kwestii wychowania i wsparcia dzieci, które z kolei nie mogą zostać w swoich rodzinach biologicznych.

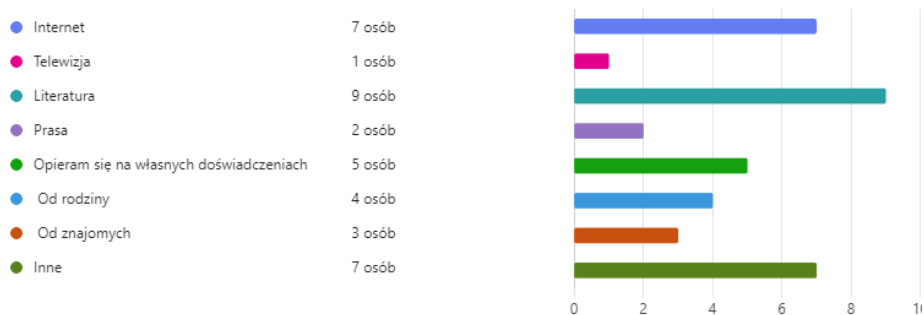
Stowarzyszenie zrzesza rodziny zastępcze, a także profesjonalistów, z którymi współpracuje, aby zapewnić dzieciom bezpieczne i szczęśliwe dzieciństwo, wykorzystując i kierując się zasadami zaufania, szacunku i miłości (pl.linkedin.com/company/jedno-serce, dostęp: 04.12.2025).

Specyfika działalności Stowarzyszeniem Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce” pozwala na kompleksowe i dogłębne zbadanie analizowanego zjawiska. Stowarzyszenie prowadzi przecież różnorodną działalność edukacyjną i wychowawczą, która z kolei obejmuje nie tylko prowadzenie rodzinnych domów dziecka, takich jak Rodzinny Dom Dziecka nr 2 „Jednego Serca” w Bohukałach, ale także organizację zajęć terapeutycznych oraz warsztatów rozwijających talenty i zainteresowania dzieci (www.domydziecka.org/placowka%2C1292.html, dostęp: 04.12.2025).

Oddziaływania wychowawcze rodziców zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”

Na rozwój problemów emocjonalnych i behawioralnych szczególnie narażone są dzieci, które przeżyły deprivację psychospołeczną i różne formy przemocy we wczesnym dzieciństwie. Dlatego zasadne wydaje się zwrócenie uwagi na skuteczne oddziaływania wychowawcze rodziców zastępczych sprawujących opiekę i wychowanie nad dzieckiem z doświadczeniem traumy relacyjnej. Sformułowano w związku z tym problem badawczy w brzmieniu: jaka jest rola nagród i kar w wychowaniu dzieci z rodzin zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”? Badania przeprowadzono z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego oraz techniki autorskiej ankiety, zawierającej 24 pytania otwarte oraz zamknięte. Ankieta była skierowana do rodziców zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”. Na udział w badaniu zgodziły się 22 rodziny, którym udostępniono ankietę. Badania realizowano w okresie od listopada 2024 r. do lutego 2025 r.

Analizę otrzymanych wyników badania rozpoczęto od zaprezentowania odpowiedzi na ważny problem dotyczący źródeł wiedzy rodziców zastępczych na temat wychowania dzieci (wykres 1).

Wykres 1. Preferowane źródła wiedzy wychowawczej (więcej niż 1 odp.)

Źródło: opracowanie własne

Odpowiedzi na to pytanie nie były jednoznaczne, jednak można wskazać pewne preferencje. Jako źródło najczęściej wskazywano literaturę – 82%. Wynik ten może wskazywać na wysoki poziom zaufania do sprawdzonych eksperckich publikacji, które mogą dostarczyć pogłębionej i często bardziej rzetelnej wiedzy. Na drugim miejscu znalazły się jednocześnie dwie opcje

odpowiedzi: Internet i *inne* – po 64% wskazań. Może to świadczyć o rosnącej roli Internetu jako źródła informacji. Jednocześnie odpowiedzi skategoryzowane jako *inne* mogą wskazywać na korzystanie z nowoczesnych form pozyskiwania wiedzy, takich jak podcasty, webinary czy konsultacje ze specjalistami. Takie sposoby czerpania informacji mają szereg zalet, gdyż często są poprzedzone informacjami na dany temat, jednocześnie często dają możliwość zadawania pytań, co nie jest możliwe w przypadku literatury czy telewizji, dodatkowo często są prowadzone przez profesjonalistów, co daje im przewagę w porównaniu do rodziny i znajomych.

Poleganie na osobistym doświadczeniu również znalazło się wysoko w rankingu odpowiedzi (45%), co może oznaczać, że niektórzy rodzice polegają na intuicji i wiedzy zdobytej z własnego życia. Rodzina i przyjaciele jako źródła porad zostali wymienieni odpowiednio przez 36% i 27% osób, co może wskazywać na obecność nieformalnych kręgów wsparcia.

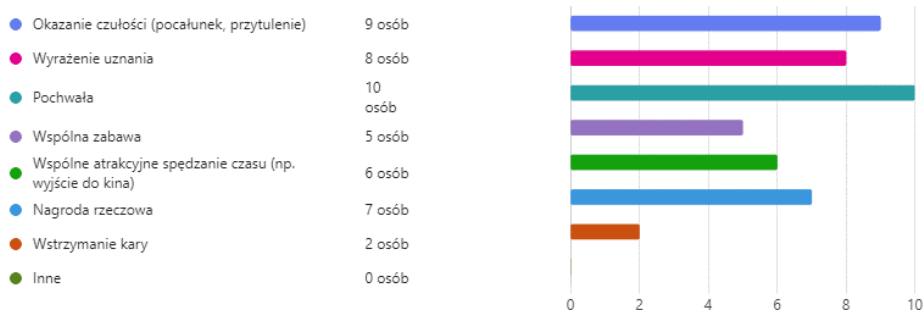
Tradycyjne media były znacznie mniej popularne: prasa została wymieniona tylko przez dwie osoby (18%), a telewizja przez jedną (9%). Może to wskazywać na spadek znaczenia tych opcji w kontekście wychowania dzieci – mogą być postrzegane jako mniej istotne, powierzchowne lub mało przydatne. Ich niska popularność może również wynikać z braku wygody otrzymywania tych informacji w dowolnym momencie. Wyniki pokazują, że respondenci mają tendencję do korzystania z różnych źródeł informacji, które można łączyć w celu zwiększenia efektywności oddziaływań wychowawczych. Z drugiej strony istnieje tendencja do sięgania po nowoczesne formy pozyskiwania informacji.

Pozyskane informacje są implementowane do praktyki pedagogicznej, gdyż, jak pokazały wyniki badań, 82% rodziców zastępczych korzysta z różnych metod wychowawczych, w tym z systemu nagród i kar. Jedynie 18% respondentów przyznało, że nie stosuje metod opartych na nagradzaniu i karaniu. Wynik ten może wskazywać na powszechne wśród rodziców zastępczych przekonanie o skuteczności wychowawczej modelu behawioralnego, w którym pozytywne zachowania są wzmacniane, a niepożądane – eliminowane poprzez odpowiednie konsekwencje. Z drugiej strony może to oznaczać, że system ten jest nadal aktualny pomimo upływu czasu. Może to również sugerować, że ci, którzy odrzucają ten model edukacji preferują inne podejścia.

Nagradzanie dzieci jako narzędzie edukacyjne może przyczynić się do rozwoju pożądanych postaw i zachowań. Dlatego też rodzice zastępczy zostali zapytani, za co najczęściej nagradzają swoje dzieci. Zdecydowana większość respondentów (73%) wskazała poprawę zachowania jako główny powód przyznawania nagród. Może to wskazywać, że system nagród jest postrzegany jako narzędzie wspierające proces zmiany niepożądanych postaw i nawyków dziecka. W ten sposób nagrody stają się środkiem motywacji do pracy nad samokontrolą i sygnałem uznania dla wysiłku włożonego w samo-regulację. Drugą najczęściej wybieraną odpowiedzią było *wykonywanie obowiązków domowych*, wybrane przez 18% respondentów. Oznacza to, iż wykorzystanie nagród jest sposobem wzmocnienia codziennych obowiązków, takich jak sprzątanie, nauka lub inne prace domowe. Może to być także sposobem rozwijania poczucia odpowiedzialności.

Z kolei żaden z respondentów nie wskazał posłuszeństwa lub uprzejmości jako powodu stosowania nagród. Może to wskazywać na unikanie wzmocniania postaw biernego posłuszeństwa wobec dorosłych. W kategorii inne (9%) pojawiła się wyjątkowa odpowiedź: *za to, że jest*.

W toku badań ważne było ustalenie, jakie nagrody wykorzystują w swoich metodach wychowawczych rodzice zastępczy ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce”. Zebrane odpowiedzi przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2. Formy nagród stosowane przez rodziców zastępczych (więcej niż 1 odp.)

Źródło: opracowanie własne

Odpowiadając na to pytanie, respondenci najczęściej wskazywali na formy niematerialne i emocjonalne. Większość respondentów (91%) stwierdziła, że zachęca dzieci pochwałami, co potwierdza popularność werbalnego

wzmacniania pozytywnych zachowań. Może to oznaczać, że respondenci stosowali pochwały w celu promowania poczucia autonomii i motywowania do dalszych wysiłków.

Kolejną najczęściej stosowaną formą było okazywanie uczuć, które wybrało 82% respondentów oraz wyrażanie uznania przez 73% respondentów. Może to wskazywać na próbę budowania więzi poprzez zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa i wartości. Tyle samo respondentów wybrało nagrody materialne (64%) i atrakcyjne spędzanie czasu razem – również 64% respondentów. Oznacza to, że niektórzy respondenci stosują bardziej materialne lub aktywne formy nagradzania, które mogą być nie tylko elementem motywującym, ale także sposobem budowania relacji poprzez wspólne doświadczenia. Wspólna zabawa jako forma nagrody pojawia się w 45% odpowiedzi, co potwierdza chęć wykorzystania zachęty jako sposobu budowania relacji poprzez wspólne doświadczenia.

Odpowiedź *unikanie kar* została wybrana tylko przez 18% respondentów, co może wskazywać, że niektórzy respondenci wolą zachęcać, niż unikać kar, uznając bardziej pozytywne metody wzmacniania. Z drugiej strony nikt nie zaznaczył odpowiedzi *inne*, co może wskazywać, że woleliby uniknąć kary. Odpowiedź *inne* zawierała komentarze: *to zależy od sytuacji*, co może wskazywać, że niektóre dzieci reagują inaczej na różne nagrody. Odpowiedź może również wskazywać na refleksyjne podejście wychowawców, którzy nie postrzegają reakcji dziecka jako wyjątkowo przewidywalnej.

Stosowane metody wychowawcze wpływają na zachowania i emocje dzieci. Które nagrody cieszą dziecko najbardziej? Odpowiedzi pokazują różnorodność preferencji wśród dzieci, ale można zidentyfikować dwie główne grupy: nagrody emocjonalne i relacyjne oraz nagrody materialne. Wielu respondentów wymieniło pochwały, bliskość, wyrazy uznania lub wspólne spędzanie czasu/zabawę jako najprzyjemniejsze formy nagród. Odpowiedzi te pojawiły się w sumie w 64% odpowiedzi i mogą wskazywać, że dzieci – zwłaszcza w pieczy zastępczej – bardzo cenią sobie uwagę, akceptację i obecność osoby dorosłej. Takie nagrody wzmacniają poczucie bezpieczeństwa i ważności dziecka oraz pogłębiają jego więź z opiekunem.

Jednocześnie w odpowiedziach pojawiały się również nagrody materialne – np. „zabawki”, *rzeczowe, na które trzeba się najdłużej postarać*, czy po prostu *rzeczowe* – 27% odpowiedzi. Można założyć, że rzeczy materialne są postrzegane jako coś wyjątkowego i bardziej wartościowego, zwłaszcza jeśli

ich zdobycie wymaga wysiłku. Dla niektórych dzieci mogą być one wyrazem uznania i nagrodą za wytrwałość. Jedna osoba odpowiedziała *nie wiem*, co może wskazywać na trudności w jasnym określeniu preferencji dotyczących nagród. Odpowiedzi wskazują, że podczas gdy nagrody emocjonalne są ważne, nagrody materialne, zwłaszcza nagrody *zarobione*, mogą również odgrywać ważną rolę w motywacji dziecka.

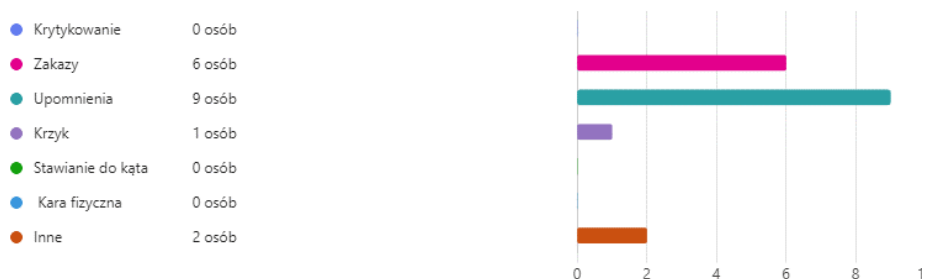
Kary są tak samo ważną częścią procesu opieki zastępczej jak nagrody. Dlatego rodziców zastępczych zapytano, jak często dziecko otrzymuje kary. Analiza otrzymanych odpowiedzi wskazała, że zdecydowana większość respondentów (73%), stosuje kary rzadko – raz w miesiącu. Kary więc nie są kluczowym narzędziem wychowawczym wśród ankietowanych rodziców zastępczych i możliwe jest, że są stosowane w odpowiedzi na poważniejsze wykroczenia.

W pojedynczych przypadkach kary są stosowane częściej niż raz w miesiącu, a mianowicie raz w tygodniu, 2-3 razy w tygodniu (9%), kilka razy dziennie (9%). Z drugiej strony brak odpowiedzi *raz dziennie* może wskazywać, że respondenci starają się nie stosować kar regularnie, np. zastępując je rozmową.

Kara pełni pewną funkcję wychowawczą. Dlatego też rodziców zastępczych zapytano, za co dziecko było najczęściej karane? Najczęściej wskazywaną odpowiedzią było nadmierne korzystanie z Internetu, głównie telefonu – wybrało ją 27% respondentów. Może to być związane ze współczesnymi obawami dotyczącymi ilości czasu spędzanego w cyfrowym świecie. Na drugim miejscu znalazły się konflikty z rodzeństwem – wskazane przez 18% osób, co może być próbą zwrócenia na siebie uwagi przez dzieci, a dotyczy szczególnie wrażliwego obszaru dla wychowanków domów dziecka.

18% ankietowanych wymieniło również oszustwo jako powód kary – może to wskazywać, że opiekun zastępczy wyznaje wartości bycia uczciwym i otwartym, które są również wpajane dzieciom. Niektórzy respondenci wspomnieli także o niegrzecznym zachowaniu jako przyczynie. Jednocześnie 18% osób stwierdziło, że nie stosuje kar, co potwierdzają wcześniej przeanalizowane odpowiedzi

Rodzice zastępczy zostali również poproszeni o określenie konkretnych form kar stosowanych w ich praktykach rodzicielskich. Odpowiedzi zilustrowano wykresem 3.

Wykres 3. Najczęściej stosowane formy kar w metodach wychowawczych (więcej niż 1 odp.)

Źródło: opracowanie własne

Najczęściej wskazywaną formą kary było upomnienie – wybrało ją 82% respondentów, co może wskazywać na powszechność łagodnej formy korekty zachowania opartej na słownym zwracaniu uwagi. Pozwala to nie psuć relacji z dzieckiem, jednocześnie umożliwiając wyjaśnienie sytuacji. Drugim najczęstszym wyborem były zakazy, wskazało je 55% osób. Na przykład ograniczenie dostępu do telefonu, komputera, spacerów. Takie działania mogą również wzmocnić obowiązujące zasady i odpowiedzialność. Krzyk został wymieniony tylko raz (9%), co może wskazywać, że rodzice zastępczy unikają zbyt emocjonalnych reakcji. Brak wskazań na krytykę i kary fizyczne może wskazywać na odrzucenie brutalnych lub upokarzających metod.

Respondenci wskazali również dwie inne odpowiedzi (18%), z których pierwsza dotyczyła całkowitego braku kar: *nie mamy kar*. Druga odpowiedź była jeszcze ciekawsza, a mianowicie *odmowa kieszonkowego*, taka kara jest bardziej praktycznym rozwiązaniem, bo wiąże się z ograniczeniem w konsekwencji dostępu do środków finansowych.

Stosowanie kar jest represyjną metodą wychowawczą wywołującą u dzieci negatywne reakcje. Dlatego zapytano, jak dziecko reaguje na karę? Wyniki pokazały, że najczęstszą odpowiedzią było *jest mu przykro* – odpowiedź wybrana przez 45% respondentów. Może to oznaczać, że dzieci postrzegają karę na poziomie emocjonalnym, doświadczając jej jako irytacji lub rozczarowania. Ta odpowiedź może wskazywać na wrażliwość dziecka i silną więź, w której dziecko nie tyle boi się kary, co nie chce zawieść dorosłego.

Z drugiej strony, 27% respondentów stwierdziło, że dziecko reaguje złością, co jest naturalną reakcją na ograniczenie wolności. Opcję *wstydę się* wybrało 9% respondentów, co może oznaczać, że kara wpływa na

samoocenę dziecka i jest odbierana jako sygnał, że *to jest złe*. Żaden z respondentów nie wskazał jednak opcji *placze*, co może wskazywać, że kary stosowane przez opiekunów nie są nadmiernie emocjonalne i nie wywołują u dzieci silnych reakcji traumatycznych. Ponadto jeden respondent wskazał, że nie stosuje kar, a inny, że *rozmawiamy o emocjach*, co podkreśla, że niektórzy respondenci nie stosują kar, a zatem nie obserwują bezpośrednich reakcji na nie.

W realizowanych badaniach istotne było również określenie, czy rodzice zastępczy wyjaśniają swojemu dziecku, dlaczego zostało ukarane. Wyniki pokazały dużą przewagę (91%) odpowiedzi twierdzących, co może oznaczać, że wśród rodziców zastępczych dominuje świadome, komunikatywne podejście do wychowania. Wyjaśnienie przyczyn kary może pomóc dziecku zrozumieć związek między jego zachowaniem a konsekwencjami, zwiększając w ten sposób skuteczność procesu wychowawczego. Z kolei brak odpowiedzi *nie* lub *czasami* może wskazywać, że wyjaśnianie przyczyn karania jest regularną i oczywistą praktyką w większości rodzin biorących udział w badaniu. Niemniej jednak jedna osoba zaznaczyła odpowiedź *nigdy*. Może to oznaczać zindywidualizowane podejście, w którym kara jest stosowana w sposób nieuzasadniony – być może jako konsekwencja z góry określonych zasad.

Wnioski

Po analizie odpowiedzi rodziców zastępczych ze Stowarzyszenia Rodzicielstwa Zastępczego „Jedno Serce” można dostrzec pewne tendencje.

Po pierwsze można zauważyć, że w praktyce rodzicielskiej dominuje pozytywne podejście, oparte na relacjach i komunikacji. Jednocześnie najczęstszą metodą wspierania dziecka, według respondentów była zachęta. Wskazywali oni, że motywują dziecko do zmiany i rozwijania poczucia własnej wartości. Ponadto większość respondentów zauważyła, że często stosuje zachętę, zwracając jednocześnie uwagę na pozytywną reakcję, jaką wywołuje. Może to wskazywać na wysoką świadomość wychowawczą rodziców zastępczych, a także na skuteczność pozytywnych wzmocnień w praktyce pedagogicznej. Również J.A. Komeński gorąco zachęcał do motywowania uczniów. Twierdził „powinno się w uczniach poważnie budzić zapał dla każdej nauki, którą rozpoczynają, czerpiąc uzasadnienie tego zapału z jej znakomitości, pożytku, przyjemności i skąd tylko się da” (Komeński, 1956, s. 157).

Z kolei kary stosowane są znacznie rzadziej, często w łagodnej formie, takiej jak rozmowa, nagana czy ograniczenie dostępu do pewnych przywilejów. Powodem tego może być fakt, że wielu respondentów jest sceptycznie nastawionych do skuteczności kar.

Jednocześnie najczęstszymi reakcjami dzieci na karę są smutek i złość, co wskazuje na jej nieskuteczność jako narzędzia wychowawczego. Co ważne, większość respondentów wyjaśnia dzieciom powody, dla których otrzymują nagrody i kary, co może świadczyć o dojrzałości wychowawczej rodziców, a jednocześnie chęci nawiązania dialogu w procesie wychowania.

Podsumowując, na podstawie przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że wśród badanych rodzin zastępczych dominuje świadome podejście do wychowania dzieci. Podejście to powinno być stosowane w dużej mierze ze względu na obecność negatywnych doświadczeń i urazów psychicznych u wychowanków rodzin zastępczych. J.A. Komeński *Wielką dydaktykę* rozpoczyna od uzasadnienia konieczności naprawy zepsucia moralnego młodzieży, której należy pomóc ze względu na Boży nakaz miłości do drugiego człowieka (s. 74). Mówi

plenią się dzikie i nieposkromione obyczaje i nałogi w całym świecie, po wszystkich miastach i miasteczkach, po wszystkich domach i wśród wszystkich ludzi, w których dusze i ciało wżera się zewsząd jedynie nieprawość (Komeński, 1956, s. 123).

Niwelowanie skutków traumy relacyjnej poprzez stosowanie odpowiednich metod wychowawczych w postaci wzmocnień pozytywnych, tj. pochwała, uznanie, pocałunek, zaowocuje dobrym przystosowaniem w aspekcie pełnionych przez dziecko ról społecznych.

Bibliografia

- Chen, R., Gillespie, A., Zhao, Y., Yingjun, Xi., Yanping, R., McLean, L., (2020). *The efficacy of Eye Movement Desensitization and Reprocessing in children and adults who have experienced complex childhood trauma: A systematic review of Randomized Controlled Trials*, "Journal of Psychiatric Research", vol. 123, April, s. 102-113.
- Darczyńska, D., (2024). *Trauma relacyjna*, „Psychiatria Polska”, nr 58(3), s. 529-539.
- Joachimowska, M., (2008). *Rodzicielstwo zastępcze. Idea – Problemy – Analizy – Kompetencje*, Bydgoszcz.
- Kawula, S., Brągiel, J., Janke, A., (1997). *Pedagogika rodziny*, Toruń.

- Komeński, J.A., (1956). *Wielka dydaktyka*, Wrocław.
- Matejek, J., (2017). *Opieka nad dzieckiem w rodzinie zastępczej – innowacje czy sprawdzone metody*, Chełm.
- Matejek, J. (2019). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze – wybrane aspekty społeczno-prawne*, „Polityka Społeczna”, nr 2 (539), s. 2-7.
- Moleda, J., Sobczak S., (2022). *Pedagogika Jana Amosa Komeńskiego w kontekście wychowania resocjalizującego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, tom IX, s. 65-83.
- Pilch, T., (1998). *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa.
- Zasępa, E., Zębrowska, I., (2023). *Problemy emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży wychowywanych w rodzinach zastępczych*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 28, nr 3, s. 29-40.
- Wade, M., Wright, L., Finegold, K., (2022). *The effects of early life adversity on children’s mental health and cognitive functioning*, “Translational Psychiatry”, nr 12, s. 1-12.
- Ziemska, M., (1979). *Rodzina i dziecko*, Warszawa.

Strony internetowe

- Rola kar i nagród w procesie wychowania w opinii wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego* <https://pracenauk.owe.wwszip.pl/prace/PN47.pdf#page=68> (dostęp: 03.12.2025)
- Rzecznik Praw Dziecka: młodzi potrzebują pilnej pomocy psychologicznej* <https://brpd.gov.pl/2021/11/05/mlodzi-potrzebuja-pilnej-pomocy-psychologicznej-alarmujace-wyniki-badania-rzeczniaka-praw-dziecka> (dostęp: 03.12.2025).
- Stowarzyszenie Rodzicielstwa Zastępczego Jedno Serce* <https://pl.linkedin.com/company/jedno-serce> (dostęp: 13.12.2025).

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 grudnia 2024 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U.2025, poz. 49).